

hotel waar het gezelschap logeerde, werd de kwaliteit van het eten en de wijn genoteerd. Hij beschreef het ergerlijk gedrag van de tolbedienden in Noord-Frankrijk, maar ook de bezoeken aan bezienswaardigheden die men onderweg tegenkwam. In Parijs verbleef men een maand. Men deed hier inkopen voor de ambassade, bezocht toneelvoorstellingen en concerten en dineerde veel bij bekende diplomaten. Vooral de Nederlandse ambassadeur in Frankrijk, Brantsen, had Van Dedem vaak als gast. Uiteraard werd Versailles bezocht en men ving er een glimp op van Marie-Antoinette. Na een maand in Parijs werd snel verder gereisd naar Marseille. Daar eenmaal aangekomen ging men aan boord van het Nederlandse oorlogsschip en ging de reis verder over het water. Men deed Malta en verschillende Griekse eilanden aan. De ontvangsten aldaar waren hartelijk en de eilanden waren mooi. De jacht was een aangename afwisseling met het leven aan boord, want dat vond men niet prettig. Er onstond wrijving tussen Van Dedem en de kapitein. Tor was blij dat op 17 augustus het anker uitgeworpen werd en men van boord kon gaan. De reis had geduurd van 12 april tot 17 augustus.

Tor had een plezierige schrijfstijl. Sommige zinnen doen haast modern aan. Zijn gevoel voor humor en oog voor detail geven een levendig verslag, dat zich makkelijk laat lezen. Het boek bevat tevens achttien fraaie zwart-wit illustraties. Schmidt is erin geslaagd een aantrekkelijk boek af te leveren. Waarom hij in de titel Constantinopel en in de ondertitel Istanbul gebruikt, is mij niet duidelijk. Dat hij Van Berckel raadpensionaris noemt in plaats van pensionaris (26) neem ik gaame op de koop toe.

W. J. Dral

NIEUWSTE TIJD

J. C. Streng, *Het is thans zeer briljant. Aspecten van het Zwolse culturele leven tijdens de overgang van Ancien Régime naar moderne tijd* (Hilversum: Verloren, 1999, 238 blz., f49,58, ISBN 90 6550 608 X).

Zeker de randstedeling associeert de naam Zwolle niet licht met een 'zeer briljant' cultureel leven. Dat hij de IJsselstad daarmee onrecht doet, althans voor wat de periode 1780-1840 betreft, heeft J. C. Streng met deze mooie studie overduidelijk aangetoond. Streng heeft het zich daarbij niet gemakkelijk gemaakt, integendeel: met kritische zin en grote nauwkeurigheid heeft hij een indrukwekkende vracht aan archivalia en literatuur doorgespit. En daarbij komt: Streng kan schrijven! In een rijke, lucide en licht ironische, maar nergens oubollige stijl brengt hij een voorbijge wereld tot leven. Hoe licht zou een minder consciëntieus onderzoeker en minder begaafd stylist over hetzelfde onderwerp een boek geschreven hebben dat slechts een dorre opsomming bevat van namen en organisaties. Niet aldus bij Streng. *Het is thans zeer briljant* is een kostelijk boek om te lezen.

In de inleiding vraagt Streng zich af hoe de burgers van de middelgrote steden in de landgevesten, die niet beschikten over bijzondere instellingen die een culturele stimulans zouden kunnen geven, toch vorm wisten te geven aan een bloeiend cultuurleven. Hoe was die plaatselijke cultuur, hoe hielden de burgers die in stand, welke veranderingen traden er in de loop van de tijd op en hoe pasten deze in de grote cultuurstromen? Ziedaar Strengs onderzoeksvragen. Tevens schetst de Zwolse historicus in zijn inleiding in grote lijnen hoe de sociale en politieke veranderingen in de overgangstijd 1780-1840 een stad als Zwolle beroerden.

Dan vervolgt Streng zijn studie met wat hij een *tableau de la troupe* noemt, een portretgalerij

van Zwollenaren die in het culturele leven van de stad een rol speelden. Daarin figureren naast Rhijnvis Feith, die het culturele leven van Zwolle domineerde, mannen als de schilder Antonie Daniel Prudhomme en de kunstschilder-ondernemer Derk Jan van der Laan. Verder de bestuurder en schoolmeester Jan ter Pelkwijk (door Streng 'een onvermoeibare schoolfrik' en 'de meest overschatte Zwollenaar' genoemd), de ambtenaar en dichter Pieter Leon den Beer, de godsdienstonderwijzer en schoolboekjesschrijver Jan Antonie Oostkamp, die zich vooral liet inspireren door de pedagogische idealen van 't Nut, het vaderland en de religie. We maken kennis met de boekhandelaar/uitgever-gelegenheidsdichter Hendrik Doyer, die met slechts twee kleine gedichtjes een publiek buiten Zwolle bereikte, maar die beroemd was in Zwolle omdat hij de pen opnam voor de opluistering van alle openingen, jubilea, begrafenissen, herdenkingen en politieke gebeurtenissen.

Als Streng de notaris-dichter Lubbertus Rietberg aan ons voorstelt en verhaalt van diens studiejaren, behandelt hij, haast *en passant*, de mentaliteitsverandering op de universiteiten rond 1800. Het zijn mede zulke extra's die het boek ver uittillen boven de doorsnee regionale geschiedschrijving. De portretgalerij eindigt met de enige humorist van de *troupe*: de student en dichter Jan Coenraad Pruimers. Hij was ook de enige van de Zwolse *minor poets* wiens werk een tweede druk beleefde. Streng merkt op: 'Tientallen pagina's poetische humor bleken op den duur aantrekkelijker dan honderden gevuld met braafheid'.

In de volgende vijf boeiende hoofdstukken komen de aspecten van het Zwolse culturele leven aan de orde. In het hoofdstuk 'De organisatie van de gezelligheid' behandelt Streng, met veel zin voor detail, achtereenvolgens: de oprichting en betekenis van de verschillende herensociëteiten, de moeizame stichting van een vrijmetselaarsloge tegen de sermoenen van de dominee in, de oprichting en werking van het Zwolse departement van 't Nut — verreweg de invloedrijkste maatschappelijke organisatie —, en de Republiek der Letteren, waarin Streng interessant materiaal verwerkt heeft uit zijn onderzoek naar de boekerijen van Zwolse bibliotheekbezitters en naar de leesgezelschappen.

Muziek, toneel, reciteren en declameren, feesten en reizen passeren de revue, waarbij Streng keer op keer kostelijke details vermeldt. Nergens verliest hij zich echter in het alleen maar anekdotische. Dat blijkt ook in het schitterende hoofdstuk over 'Verlichting en traditie', dat een toonbeeld is van zijn grip op de stof van de cultuurgeschiedenis van de achttiende en negentiende eeuw. In Zwolle was er vrijwel niemand die bereid was de radicale richting van de Verlichting te volgen. Traditioneel bleef men vasthouden aan het christendom en de bestaande maatschappelijke verhoudingen. Zo was het verlichte streven naar volmaaktheid, dat in de kringen van 't Nut zo vurig werd beleden, het tegendeel van groots en meeslepend leven. Geluk en volmaaktheid zocht men juist in het huiselijke. De werken van Rhijnvis Feith staan er bol van. 'Het vreedzaam huisgezin in combinatie met het vlamvend vuurtje,... konden niet vaak genoeg vermeld worden', aldus Streng.

Het hoofdstuk 'Leven in de schepping' is een fraai stuk mentaliteitsgeschiedenis. Natuurbeleving, de wording van het conflict tussen natuurwetenschap en godsdienst, de ervaring van het landschap, er is eigenlijk geen aspect dat de schrijver vergeet. *Het is thans zeer briljant* heeft een voorbeeldig notenapparaat, een bibliografie van elke Zwolse auteur en een zeer volledige literatuuropgave. Je wenst dit met liefde en vakmanschap geschreven boek een ruim lezerspubliek toe.

A. Bosch, W. van der Ham, met bijdragen van E. Berkers, e. a., *Twee eeuwen Rijkswaterstaat 1798-1998* (Zaltbommel: Europese bibliotheek, 1998, 343 blz., f59,90, ISBN 90 288 6518 7).

Dit gedenkboek beoogt niet een diepgravende, wetenschappelijke verhandeling te geven van de technische problemen waarmee Rijkswaterstaat in de laatste twee eeuwen te maken heeft gehad bij de modernisering van de waterhuishouding en de infrastructuur van Nederland. Het is een vlot geschreven, goed onderbouwd en fraai geïllustreerd verhaal over het leven en bedrijf van de waterstaatsdienst. De leesbaarheid wordt nog vergroot door de nadrukkelijke aandacht voor incidenten en de lotgevallen van individuen. Daar staat tegenover dat de geschiedenis van de dienst vooral wordt gezien vanuit het standpunt en het belang van Rijkswaterstaat. De positionering van de dienst binnen het staatsapparaat en de interne organisatie ervan krijgen veel aandacht. Daarnaast richt het boek zich vooral op de verhalen over de mensen aan de top van de organisatie: de grote mannen met hun bekende namen. Het lagere personeel bestond uit 'ondergeschikten' en van hen wordt maar een enkele keer een naam genoemd.

De centrale thema's van het boek hebben betrekking op de technische en organisatorische verbeteringen in de beheersing van het binnenwater, de strijd tegen de zee, de regulering van de grote rivieren en de aanleg van het uitgebreide net van water-, straat- en spoorwegen. De Zuiderzeewerken en het Deltaplan krijgen eveneens de nodige aandacht. Van veel grote werken wordt een beknopte geschiedenis geschetst, maar soms is er onverwacht veel aandacht voor bijvoorbeeld de invoering van de stoombemaling van de Molenpolder van Dreumel, Wamel en Alphen en voor de verbetering van de haven van Harlingen.

Verscheidende onderwerpen komen enkele keren in het boek terug, maar drie omvangrijke registers (personen, aardrijkskundige namen en zaken) vangen dat bezwaar op. Blijkens de verantwoording heeft de redactie in dit boek vooral een samenvatting van de bestaande literatuur willen geven. Het notenapparaat is helaas nogal beknopt gehouden. Daardoor is het vaak moeilijk om uit te maken waar over een bepaalde zaak meer informatie te vinden is. Kennelijk is dat een bewuste keuze van de redactie geweest, want het boek verwijst naar een overmaat aan documentatie. In meer dan 13 klein bedrukte pagina's wordt per periode (jammer genoeg niet per hoofdstuk!) een uitvoerig overzicht gegeven van de relevante bronnen en literatuur. Maar dat overzicht is zo onoverzichtelijk dat een lezer die over een bepaald onderwerp iets meer wil weten, daarmee nauwelijks geholpen is. De voornaamste verdienste van dit gedenkboek is dan ook dat het een prettig leesbare samenvatting geeft van de omvangrijke oudere en jongere literatuur over werkzaamheden en organisatie van de waterstaatsdienst.

G. J. Borger

G. Jensma, *Het rode tasje van Salverda. Burgerlijk bewustzijn en Friese identiteit in de negentiende eeuw* (Fryske histoaryske rige XVI; Leeuwarden: Fryske Akademy, 1998, 317 blz., f35,-, ISBN 90 6171 852 X).

Al in de eerste pagina's van dit intellectueel zo stimulerende boek worden de lezers gedwongen de betreden paden te verlaten: de cultuurgeschiedenis van Friesland gaat niet om de beschrijving van 'een kleine maar heel aparte cultuurgemeenschap' en is evenmin te reduceren tot een dappere taalstrijd. Ware dit het geval, dan zouden de inzichten van de held van Jensma, Joost Hiddes Halbertsma (1789-1869), doopsgezind predikant te Deventer, ook niet zo relevant zijn geweest: het overgrote deel van zijn werk werd geschreven in het Nederlands, zijn gretige en nieuwsgierige blik was evenzeer gericht op Friesland als op Europa. Het ging hier, zo betoogt